

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI EMOTSIONAL IBORALARNING SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TARJIMASIDAGI LINGVOPRAGMATIK MUAMMOLAR

M.Y.Yusupova¹ 

Mas'ul muallif: Yusupova
Maksuda Yuldashbayevna, Urganch
RANCH universiteti o'qituvchisi.

e-mail:
maksuda.yusupova@ranch.univers
ity

Accepted: 24 Sentabr 2026
Published: 24 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Yusupova, M. Y.
O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI
EMOTSIONAL IBORALARNING
SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA
TARJIMASIDAGI
LINGVOPRAGMATIK
MUAMMOLAR / M. Y. Yusupova //
Buxoro xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 9, №
2. — B. 362–364.

1. *Urganch RANCH universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi emotsional iboralarning sun'iy intellekt yordamida tarjima qilinishida yuzaga keladigan lingvopragmatik muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda emotsional ma'noning leksik, frazeologik, morfologik-stilistik va pragmatik jihatlari o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, tana a'zolari nomlari asosida shakllangan frazeologik birliklar, erkalash-kichraytirish shakllari, konnotativ ma'no, piching va kesatiq, shuningdek, nutqiy odob vositalarining tarjimada qayta ifodalanishi masalalariga e'tibor qaratiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, emotsional iborani boshqa tilga o'girishda lug'aviy muqobilikning o'zi yetarli emas; iboraning vaziyati, so'zlovchining kommunikativ maqsadi va uslubiy bo'yog'ini ham hisobga olish zarur. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt tarjimasida funksional muqobilik va kontekstga tayangan yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: emotsional ibora, sun'iy intellekt, mashina tarjimasi, lingvopragmatika, frazeologizm, konnotatsiya, emotsional intensivlik, piching, tarjima muqobilligi.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI EMOTSIONAL IBORALARNING SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TARJIMASIDAGI LINGVOPRAGMATIK MUAMMOLAR

Аннотация. В статье рассматриваются лингвопрагматические проблемы перевода эмоциональных выражений узбекского и английского языков с помощью искусственного интеллекта. Анализируются лексические, фразеологические, морфологические, стилистические и прагматические особенности эмоциональных единиц. Особое внимание уделяется передаче коннотативного значения, фразеологизмов, форм ласкательности, иронии, речевой вежливости и эмоциональной интенсивности. Обосновывается необходимость учитывать не только словарное значение, но и коммуникативную ситуацию и функцию эмоционального выражения.

Ключевые слова: эмоциональные выражения, искусственный интеллект, машинный перевод, лингвопрагматика, фразеологизм, коннотация, эмоциональная интенсивность, ирония, эквивалентность.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI EMOTSIONAL IBORALARNING SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TARJIMASIDAGI LINGVOPRAGMATIK MUAMMOLAR

Abstract. This article examines linguopragmatic problems arising in the translation of emotional expressions between Uzbek and English with the help of artificial intelligence. The study focuses on lexical, phraseological, morphological, stylistic and pragmatic features of emotional language. Particular attention is paid to the translation of idiomatic expressions, terms of endearment, connotative meanings, irony, politeness and emotional intensity. The analysis shows that successful translation requires more than lexical correspondence: the communicative situation, pragmatic intention and stylistic coloring of an expression also need to be considered.

Keywords: emotional expressions, artificial intelligence, machine translation, linguopragmatics, phraseological unit, connotation, emotional intensity, irony, equivalence.

Kirish. Bugungi kunda sun'iy intellektga asoslangan tarjima vositalarining keng qo'llanilishi tarjima jarayonining imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Neyron mashina tarjimasi va katta til modellari matnni tezkor qayta ishlash, turli janrdagi materiallarni tarjima qilish va ko'p tilli kommunikatsiyani yengillashtirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, tilning faqat lug'aviy yoki grammatik qatlamiga tayanib bo'lmaydigan birliklar, xususan, emotsional va frazeologik ifodalar tarjimasida muayyan qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda. Zamonaviy tilshunoslik va kompyuter lingvistikasining kesishuvida mashina tarjimasi hamda neyron tarjima tizimlarining (NMT) jadal rivojlanishi xalqaro muloqotni yengillashtirishda muhim bosqich bo'ldi. Biroq, tilning faqat formal-grammatik tuzilishini emas, balki uning ostida yashiringan madaniy, emotsional va kontekstual ma'no qatlamlarini tarjima qilish hamon eng murakkab muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, o'zbek va ingliz tillari kabi tizim va oila jihatdan keskin

farqlanuvchi tillarda emotsional iboralar (idioma, frazeologizm va ekspressiv birliklar) har bir xalqning milliy-madaniy dunyoqarashini, mentalitetini va lingvistik tasavvurini o'zida aks ettiradi. Sun'iy intellekt (SI) modellari (masalan, ChatGPT, Google Translate, DeepL kabi yirik til modellari va tarjimonlar) lug'at boyligi va sintaktik shakllantirishda yuqori aniqlik ko'rsatayotgan bo'lsa-da, emotsional iboralarining lingvopragmatik mazmunini — so'zlovchining yashirin niyatini, emotsional bo'yog'ini, pinhona pafosini va so'z o'yinlarini asl holicha qayta yaratishda jiddiy muammolarga duch kelmoqda.

Mashina tarjimasi va kompyuter lingvistikasida pragmatik hamda emotsional aspektlarni tadqiq etish masalasi xalqaro va mahalliy tilshunoslikda dolzarb yo'nalishlardan biridir. Xorijiy tilshunoslikda tarjima jarayonida pragmatik adekvatlik va SI modellarning matn kontekstini anglash imkoniyatlari Yu.Naida, P.Newmark kabi klassik tarjimashunoslarning hamda zamonaviy NMT (Neuron Machine Translation) tadqiqotchilari ishlarida o'rganilgan. O'zbek tilshunosligida esa frazeologizmlarning semantik-pragmatik xususiyatlari va ularning tarjima muammolari H.Homidov, SH.Rahmatullayev, A.Mamatov hamda zamonaviy kompyuter lingvistikasi bo'yicha mutaxassislar tomonidan tadqiq etilgan. Biroq, aynan o'zbek-ingliz tili juftligida emotsional iboralarining SI orqali tarjimasidagi lingvopragmatik muammolar yaxlit tadqiqot ob'ekti sifatida hali yetarlicha kompleks tahlil qilinmagan.

Emotsional iboralar so'zma-so'z (kalkalash) tarjima qilinganda o'zining pragmatik funksiyasini, ya'ni tinglovchiga mo'ljallangan emotsional ta'sir kuchini yo'qotadi yoki umuman tushunarsiz, hatto g'alati ma'no kashf etadi. Misol uchun, o'zbek tilidagi "yuragi qonga to'lmoq" yoki "tobi qochmoq" kabi his-hayajonli iboralarni SI algoritmlari ko'pincha denotativ (doimiy) ma'nosi bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri o'girib, kontekstga mos bo'lmagan ekspressivlikni shakllantiradi. Xuddi shunday, ingliz tilidagi "cry one's eyes out" yoki "feeling under the weather" kabi birikmalarning pragmatik ekvivalentini tanlashda neyron tarjimonlar madaniy kontekstni har doim ham adekvat baholay olmaydi. Bu holat axborotning buzilishiga va so'zlovchining asl kommunikativ maqsadining (pragmatik intension) noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi.

Emotsional iboralar insonning his-tuyg'usi, munosabati va kommunikativ holatini ifodalashi bilan boshqa til birliklaridan ajralib turadi. Bunday birliklarning mazmuni ko'pincha kontekst, milliy-madaniy tajriba, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabat hamda nutqiy vaziyat bilan belgilanadi. Shuning uchun ularni tarjima qilishda so'zning lug'aviy muqobilini topish bilan bir qatorda, asl birlikning kommunikativ vazifasini ham saqlash talab etiladi. Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek va ingliz tillaridagi emotsional iboralarni sun'iy intellekt yordamida tarjima qilishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asosiy lingvopragmatik muammolarni aniqlash va ularning lingvistik sabablarini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqotning materiali sifatida o'zbek va ingliz tillarida qo'llanadigan emotsional iboralar, frazeologik birliklar, murojaat shakllari va kontekstga bog'liq ifodalar olindi. Tahlilda tavsifiy, qiyosiy va kontekstual yondashuvlardan foydalanildi.

Maqolaning yangiligi emotsional iboralar tarjimasidagi muammolarni faqat mashina tarjimasining texnik kamchiligi sifatida emas, balki tillarning semantik, frazeologik va pragmatik tizimlari o'rtasidagi tafovut bilan bog'liq lingvistik hodisa sifatida izohlashga urinish bilan belgilanadi.

Emotsional ma'no tilning faqat bitta qatlamida namoyon bo'lmaydi. Biror birlikning hissiy bo'yog'i uning lug'aviy ma'nosi, frazeologik tuzilishi, grammatik shakli, uslubiy xususiyati va qo'llanilgan vaziyatiga bog'liq ravishda yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli emotsional iboralarni tarjima qilishda mazkur jihatlarni birgalikda hisobga olish maqsadga muvofiq. Xursand, g'amgin, quvonch, iztirob, achinish, alam kabi birliklar emotsional holatni nisbatan bevosita ifodalaydi. Biroq bunday birliklarning ham to'liq muqobilligi har doim ham mavjud emas. Masalan, o'zbek tilidagi "iztirob" so'zi kontekstga qarab ingliz tilida "suffering", "anguish" yoki "torment" kabi birliklar bilan ifodalanishi mumkin. Demak, tarjimada lug'atdagi birinchi muqobilni tanlashdan ko'ra, kontekstda ifodalanayotgan emotsional darajani aniqlash muhim.

Emotsional mazmun ko'pincha turg'un va frazeologik birliklar orqali ifodalanadi. O'zbek tilida "ko'ngli buzildi", "jigari ezildi", "bag'ri qon bo'ldi", "ichi kuydi" kabi iboralar mavjud. Ularning mazmunini tarkibidagi so'zlarning alohida ma'nolarini qo'shish orqali tushuntirib bo'lmaydi. Ayniqsa, ko'ngil, yurak, jigari va bag'ir kabi somatik komponentlarning emotsional mazmun yaratishdagi faolligi o'zbek tilining obrazli ifoda imkoniyatlarini ko'rsatadi. Bunday birliklarni tarjima qilishda shakliy emas, funksional muqobillik ustuvor bo'lishi kerak.

Emotsional munosabat ayrim hollarda so'zning grammatik yoki derivatsion shakli orqali ham yuzaga chiqadi. O'zbek tilidagi -jon, -cha, -toy, -gina kabi shakllar erkalash, yaqinlik yoki mayin munosabatni ifodalashi mumkin: bolajon, opajon, qizaloqcha kabi. Ingliz tilida mazkur ma'nolar ko'pincha alohida leksik vositalar orqali beriladi. Shu sababli tarjimada shaklning aynan o'zini emas, uning nutqdagi vazifasini qayta yaratish muhim.

Emotsional iboraning mazmuni ko'pincha uning nutqiy vaziyatisiz to'liq anglashilmaydi. Masalan, "Voy, qoyil, juda ham vaqtida keldingiz-a!" jumlasini vaziyatga qarab chin maqtov ham, kechikkan kishiga nisbatan piching ham bo'lishi mumkin. Demak, iboraning pragmatik qiymatini aniqlash uchun so'zlarning o'zi bilan bir qatorda kontekst, so'zlovchining maqsadi va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabat ham hisobga olinadi. Emotsional frazeologizmlarning asosiy muammolaridan biri ularni so'zma-so'z talqin qilish ehtimolidir. Masalan, "ko'ngli to'lib ketdi" iborasi muayyan kontekstda kuchli hayajon yoki quvonch holatini bildirishi mumkin. Uni so'zma-so'z shaklda qayta yaratish ingliz tilida tabiiy bo'lmagan birikmaga olib kelishi ehtimoli bor. Bunday holatda mazmun va kommunikativ vazifani saqlaydigan funksional muqobil tanlanishi maqsadga muvofiq.

Xuddi shuningdek, "jigar-bag'rim" murojaati tarkibidagi somatik komponentlar so'zma-so'z tarjima qilinganda ingliz tilida asl mehr-muhabbat ma'nosini bermasligi mumkin. Bu yerda tarjimon yoki tarjima tizimi birlikning lug'aviy tarkibidan ko'ra, uning murojaat sifatidagi funksiyasini aniqlashi zarur. Tarjima jarayonida denotativ ma'no saqlangan

taqdirda ham konnotativ bo'yoq o'zgarib ketishi mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi "jonim" murojaati kundalik muloqotda samimiylilik va yaqinlikni bildirishi mumkin. Uni har qanday vaziyatda "my soul" shaklida berish esa ingliz tilida kutilmagan darajada tantanavor yoki poetik taassurot uyg'otishi mumkin. Demak, muqobil birlikni tanlashda uning lug'aviy ma'nosi bilan bir qatorda, qo'llanish doirasi va uslubiy bo'yog'ini ham hisobga olish lozim.

O'zbek tilidagi erkalash-kichraytirish shakllari ingliz tilida ko'pincha aynan shu morfologik vosita bilan ifodalanmaydi. Masalan, "bolajonim" yoki "opajon" kabi birliklarda murojaat ma'nosi bilan birga yaqinlik va mehr munosabati ham mavjud. Ingliz tilida bunday ma'no "dear", "sweetheart", "my dear" kabi birliklar yordamida kontekstga qarab berilishi mumkin. Shuning uchun tarjima jarayonida affiksning shakliy ekvivalentini izlashdan ko'ra, u hosil qilgan emotsional vazifani qayta yaratish samaraliroq.

Piching va kinoya tarjimada alohida ehtiyotkorlikni talab qiladi. "Voy, qoyil, juda ham vaqtida keldingiz-a!" jumlasida "qoyil" va "vaqtida" birliklari yuzaki ma'noda ijobiy bahoni bildiradi. Biroq vaziyat kechikish bilan bog'liq bo'lsa, gapning umumiy mazmuni aksincha, tanqidiy bo'lishi mumkin. Shu sababli qisqa va kontekstdan uzilgan jumlaning tarjima qilishda pragmatik ma'noning yo'qolish xavfi yuqori.

O'zbek tilida siz va sen shakllari, shuningdek, aka, opa, tog'a, buvijon kabi murojaat birliklari suhbatdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy va hissiy munosabatni ifodalashda faol qatnashadi. Ingliz tilidagi "you" olmoshi esa bunday grammatik qarama-qarshilikni bevosita ifodalamaydi. Natijada tarjimada hurmat, masofa yoki yaqinlik darajasini boshqa leksik va sintaktik vositalar orqali qayta yaratish zarur bo'ladi.

Yuqoridagi misollar shuni ko'rsatadiki, emotsional iboralarni tarjima qilishdagi qiyinchilikni faqat texnik cheklov bilan izohlash yetarli emas. Muammoning muhim qismi tillarning o'ziga xos semantik va pragmatik tizimlari bilan bog'liq. Sun'iy intellekt tarjima tizimi bir birlik uchun mos shaklni topgan taqdirda ham uning konnotativ bo'yog'i yoki kommunikativ vazifasini to'liq saqlamasligi mumkin.

Birinchidan, frazeologik birliklar tarkibiy qismlarga ajratilganda ularning yaxlit ma'nosi buzilishi mumkin. Ikkinchidan, bir xil lug'aviy ma'noga ega birliklar turli tillarda turlicha emotsional qiymatga ega bo'ladi. Uchinchidan, piching, kinoya va murojaat shakllari kabi pragmatik hodisalar ko'pincha kengroq kontekstga tayanadi. To'rtinchidan, o'zbek tiliga xos ayrim morfologik va murojaat vositalarining ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri shakliy muqobili mavjud emas.

Shu bois mazkur muammolarni bartaraf etishda tilning o'ziga xosligini aks ettiruvchi sifatli parallel ma'lumotlar, kontekstga boy matnlar va lingvistik belgilashdan foydalanish muhimdir. Biroq ushbu maqola doirasida muayyan tarjima tizimlarining aniqlik ko'rsatkichlari bo'yicha miqdoriy xulosa chiqarilmaydi, chunki bunday xulosa maxsus empirik tajribani talab qiladi.

Tahlil natijasida emotsional iboralarni sun'iy intellekt yordamida tarjima qilishda uch asosiy yo'nalish ajralib chiqadi. Birinchi yo'nalish — shakl va ma'no o'rtasidagi tafovut: frazeologik yoki morfologik birlikning shakliy tarkibi boshqa tilda mavjud bo'lmasligi mumkin. Ikkinchi yo'nalish — konnotativ va uslubiy tafovut: lug'aviy jihatdan yaqin birliklar emotsional kuchi yoki uslubiy bo'yog'i bilan farqlanadi. Uchinchiy yo'nalish — pragmatik tafovut: iboraning haqiqiy ma'nosi nutqiy vaziyat va kommunikativ maqsadga bog'liq bo'ladi.

Shu asosda emotsional iboralar tarjimasini takomillashtirish uchun quyidagi yondashuvlar muhim deb hisoblanadi: birinchidan, o'zbek-ingliz tillaridagi emotsional va frazeologik birliklarni qamrab oluvchi parallel lingvistik materiallarni kengaytirish; ikkinchidan, birliklarning faqat lug'aviy ma'nosini emas, balki kontekstual, uslubiy va pragmatik belgilarini ham qayd etish; uchinchidan, tarjima natijasini inson tomonidan post-tahrirlash orqali tekshirish; to'rtinchidan, ayniqsa piching, kinoya, murojaat va erkalash shakllarida funksional muqobillikka ustuvor ahamiyat berish.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillaridagi emotsional iboralarni tarjima qilishda asosiy qiyinchilik faqat so'zlarning lug'aviy muqobilini topish bilan bog'liq emas. Emotsional birlikning ma'nosi ko'pincha frazeologik yaxlitlik, konnotatsiya, uslubiy bo'yoq, so'zlovchining kommunikativ maqsadi va nutqiy vaziyat bilan birgalikda shakllanadi. Ayniqsa, somatik komponentli iboralar, erkalash-kichraytirish shakllari, piching va nutqiy odob vositalari tarjimada alohida yondashuvni talab qiladi.

Sun'iy intellekt yordamida tarjima qilishda mazkur birliklarning shakliy muqobilini topishdan ko'ra, ularning funksional va pragmatik qiymatini saqlash muhimdir. Shuning uchun emotsional iboralar tarjimasining sifatini oshirishda kontekstga boy lingvistik materiallar, madaniy-pragmatik belgilar va inson post-tahriridan foydalanish maqsadga muvofiq. Mazkur xulosalar kelgusida o'zbek va ingliz tillaridagi emotsional iboralar tarjimasini aniq tarjima tizimlari misolida empirik o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. London: Routledge, 2018.
- [2] House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London/New York: Routledge, 2015.
- [3] Nida E. A. Toward a Science of Translating. Leiden: E. J. Brill, 1964.
- [4] Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
- [5] Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1978.
- [6] Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. Samarqand: SamDU nashri, 2007.
- [7] Mamatov A. E. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy va semantik-pragmatik tadqiqi. Toshkent, 2018.
- [8] Mamatov A. E. Frazeologik birliklarning semantik-tematik va uslubiy tahlili. Toshkent: Navro'z, 2020.
- [9] Mahmudov N. Til va madaniyat. Toshkent: O'zbekiston, 2020.